

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ฉบับอนุรักษ์

ตำราการแพทย์แผนไทย ในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)

เล่ม ๓

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

สนับสนุนงบประมาณจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๒๐๑๔-๖

ตำราการแพทย์แผนไทย ในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เล่ม ๓
ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๒๐๑๔-๖

ที่ปรึกษา :

ผศ.(พิเศษ) ดร.นพ.ธวัชชัย กมลธรรม

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายแพทย์ปภัสสร เจียมบุญศรี

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายประสาธ ตราดธารทิพย์

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

ผู้รวบรวม :

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

พิมพ์ครั้งที่ มิถุนายน ๒๕๕๗

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย :

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สนับสนุนการพิมพ์โดย :

กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำนำ

ประเทศไทยมีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญของชาติ และมีมาตรการจัดการเชิงระบบในการรวบรวม อนุรักษ์ คุ้มครองให้ดำรงคงอยู่ อย่างยั่งยืนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.๒๕๔๒ ซึ่งเป็นระบบกฎหมายเฉพาะ (sui-generis systems) ฉบับต้นๆ นับเป็นนวัตกรรมใหม่ในสาขากฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา ให้เกิดการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย สมุนไพร ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องสู่การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน สำหรับภารกิจการอนุรักษ์ คุ้มครองและใช้ประโยชน์ดังกล่าว ต้องอาศัยกลไกเชิงบูรณาการร่วมกับภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วนทุกระดับ ผ่านกลไกระดับชาติ ได้แก่ คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย โดยกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้ดำเนินการและประสานการรวบรวม การจัดทำทะเบียน การสังคายนา ปรีวรรต ศึกษาวิจัยพัฒนาต่อยอด สู่การอนุรักษ์ คุ้มครอง และใช้ประโยชน์ทั้งในระดับชุมชน สถานบริการสาธารณสุข หรือระบบเศรษฐกิจ

ศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) นับเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า จนนองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศรับรองขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World) เมื่อปี ๒๕๕๔ สร้างความภาคภูมิใจแก่ประชาชนชาวไทยอย่างยิ่ง ในด้านภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยา ตำรานวด หรือตำราทางวิชาการแพทย์ในสมัยโบราณ ได้รับการบันทึกและจารึกไว้บนแผ่นศิลาตามศาลารายของวัดดังกล่าว

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้ขออนุญาตบันทึกภาพศิลาจารึกตำรายาฯ และนำไปปรีวรรตจากภาษาไทยโบราณเป็นภาษาไทยปัจจุบัน จำนวน ๓๖๒ แผ่น และมีการตรวจสอบ กลั่นกรอง จากผู้เชี่ยวชาญ พบว่ามีแผ่นจารึกที่สมบูรณ์ จำนวน ๒๖๗ แผ่น และภาพแผ่นนวด ๖๐ แผ่น จึงได้นำจำนวนดังกล่าวไปจัดพิมพ์ โดยได้รับการพิจารณาให้ประกาศเป็นตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ และในลำดับแรกได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือชุด “ศิลาจารึกตำรายา วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)” จำนวน ๓ เล่ม ได้แก่

เล่ม ๑ ว่าด้วยตำรานวด ในแผ่นจารึกแสดงภาพรูปร่างคน ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง พร้อมเส้นโยงบอกจุดตำแหน่งของเส้นเอ็นในร่างกาย ตลอดจนระบุชื่อเส้น จุดแก้อาการโรคต่างๆ

เล่ม ๒ ว่าด้วยตำรายา ใช้บำบัดรักษาโรคต่างๆ เนื้อหาของเรื่องราวที่จารึก กล่าวถึง ตำราว่าด้วยสมุฏฐานโรค ตำราว่าด้วยโรคต่างๆ และยารักษาโรคเกี่ยวกับแม่และเด็ก ตำราว่าด้วยชื่อยา ชื่อโรค

เล่ม ๓ ว่าด้วยตำรายา ใช้บำบัดรักษาโรคต่างๆ เนื้อหาของเรื่องราวที่จารึก กล่าวถึง ตำราว่าด้วยสมุฏฐานโรค ตำราว่าด้วยชื่อยา ชื่อโรค รวมทั้งตำราว่าด้วยสรรพคุณยา และอภิธานศัพท์ทั้งชื่อโรค ชื่อสมุนไพร ทั้งพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ ในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ทั้งสามเล่มดังกล่าว จะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ คຸ້ມครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย รวมทั้งการขับเคลื่อนภารกิจด้านการแพทย์แผนไทย และเป็นแนวทางดำเนินงานสำหรับผู้มีบทบาทเกี่ยวข้อง ได้แก่ นายทะเบียนกลาง นายทะเบียนจังหวัด ตลอดจนเป็นแหล่งอ้างอิงทางวิชาการ ศึกษาวิจัยพัฒนา หรือนำไปเผยแพร่และใช้ประโยชน์ต่อไป

(ผศ. (พิเศษ) ดร.นพ. ธีวชัย กมลธรรม)

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	
สารบัญ	
บทนำ	
ลักษณะहरुโรค คือริดสีดวง	
ริดสีดวงบ่งเกิดในสมอง	๑
ริดสีดวงบ่งเกิดในจักขุ	๔
ริดสีดวงบ่งเกิดในนาสิก	๗
ริดสีดวงบ่งเกิดในปากแลลิ้น	๑๐
ริดสีดวงบ่งเกิดในลำคอ	๑๓
ริดสีดวงบ่งเกิดในดวงจิต	๑๖
ริดสีดวงบ่งเกิดในทรวงอกและซี่ข้างทั้ง ๒	๑๙
ริดสีดวงบ่งเกิดในลำไส้ใหญ่	๒๒
ริดสีดวงบ่งเกิดในลำไส้เล็ก	๒๕
ริดสีดวงบ่งเกิดในหัวเหน่าและท้องน้อย	๒๘
ริดสีดวงบ่งเกิดในทางปัสสาวะ	๓๑
ริดสีดวงบ่งเกิดในสันหลัง	๓๔
ลักษณะจักขุโรคคือต้อ	
ต้อนิลกระจก	๓๗
ต้อกระจกแดง	๔๐
ต้อกระจกขาว	๔๓
ต้อกระจกเขียว	๔๖
ต้อกระจกเหลือง	๔๙
ต้อกระจกปรอท	๕๒
ต้อกระจกแวนนกยูง	๕๕
ต้อวิงกระจก	๕๘
ต้อเศษกระจก	๖๑
ลักษณะต้ออันเศษจากต้อกระจก	
ต้อเนื้อ	๖๔
ต้อหลังเป็ย	๖๗

ดื้อฝึกตบ	๗๐
ดื้อกงเกวียน	๗๓
ดื้อกันหอย	๗๖
ลักษณะกำเนิดแต่ลม	
ลมทุนย์กษาโย	๗๙
ลมวาระยักษาโย	๘๒
ลมจิตุบาทวาโย	๘๕
ลมอัครันตวาโย	๘๘
ลมรามะภาณีวาโย	๙๑
ลมสรรพวารจักรโมละ	๙๔
ลมอิตพังคีวาโย	๙๗
ลมพาหุระวาโย	๑๐๐
ลมสิตมคฺวาโย	๑๐๓
ลมพุทธยักวาโย	๑๐๖
ลมยักขินีวาโย	๑๐๙
ลมนิริยงยักษาโย	๑๑๒
ลักษณะลมบังเกิดแต่กองพัทธรูปิตตะ	
ลมหทัยวาท	๑๑๕
ลมสัตถกวาท	๑๑๘
ลมอศฎากาศ	๑๒๑
ลมสุมนา	๑๒๔
ลักษณะกล่อน	
กล่อนแห่งเกิดเพื่อสันทฆาต	๑๒๗
กล่อนสำแลงตฺริตตะวุตฺติ	๑๓๐
กล่อนลมเกิดเพื่อกุกฉิสยวาท	๑๓๓
ลักษณะกระษัยโรค	
กระษัยลม	๑๓๖
กระษัยราก	๑๓๙
กระษัยเหล็ก	๑๔๒
กระษัยปู	๑๔๕
กระษัยจุก	๑๔๘
กระษัยปลาไหล	๑๕๑
กระษัยปลาหมอ	๑๕๔
กระษัยปลาตุก	๑๕๗
กระษัยปลวก	๑๖๐
กระษัยลื่นกระบือ	๑๖๓

กระษัยเต่า	๑๖๖
กระษัยदान	๑๖๙
กระษัยทัน	๑๗๒
กระษัยเสียด	๑๗๕
กระษัยน้ำ	๑๗๘
เตโชกระษัย	๑๘๑
วาโยกระษัย	๑๘๔
อาโปกระษัย	๑๘๗
ปัลลวีกระษัย	๑๙๐
ลักษณะมาน	
มานน้ำ ค้ำรบ ๑	๑๙๓
มานน้ำ ค้ำรบ ๒	๑๙๖
มานน้ำ ค้ำรบ ๓	๑๙๙
มานน้ำ ค้ำรบ ๔	๒๐๒
มานลม ค้ำรบ ๑	๒๐๕
มานลม ค้ำรบ ๒	๒๐๘
มานลม ค้ำรบ ๓	๒๑๑
มานลม ค้ำรบ ๔	๒๑๔
มานหิน ค้ำรบ ๑	๒๑๗
มานหิน ค้ำรบ ๒	๒๒๐
มานหิน ค้ำรบ ๓	๒๒๓
มานหิน ค้ำรบ ๔	๒๒๖
มานโลหิต ค้ำรบ ๓	๒๒๙
ทักษิณมาณ	๒๓๒
ยาแก้ลำบองราหูในโรคกุมาร ขุนกุมารประเสริฐทูลเกล้าถวาย คือ สุรียองครักษ์, ยาแผนรพเจ้าอ้อม, มหาระงับพิษ, สหัสรังสี	๒๓๕
ยาแก้กุมารโรคคือตับ ๔ ประการ ขุนกุมารประสิทธิ์ทูลเกล้าถวาย คือ ตรีผลา, ยาต้มซึกตับ, กล่อมนางนอน, มหาคงคา	๒๓๘
ยากุมารโรคคือลมทรางทั้ง ๗ จำพวก หมื่นพรหมานนตร ทูลเกล้าถวาย คือ ยาประสะไพล, ยาประสะขาว, ยามหาเปราะ, ยาประสะกระดูก, ยาทาห้อง	๒๔๑
ยาแก้พิษละออง, กำเดา, เสมหะ, วาโย, พระบำเรอราช ทูลเกล้าถวาย คือ เกลื่อนอากาศ, กวาดสมุทร, แฉ้วฟ้า	๒๔๔
ยาแก้โลหิตปกติโทษ แลทุจจริตโทษ หมื่นอินทแพทย์ ทูลเกล้าถวาย คือ พรหมพัคตร์, กำลักราชสีห์, ยาต้มขับโลหิตเน่า, ยาต้มขับโลหิตตัวปลิง	๒๔๗
ยาแก้โลหิตวิธีกุลเพลิง หมื่นอมรสิน ทูลเกล้าถวาย คือ สุรามฤทธิคุณ, หนูกัดเหล็ก, เพลิงกรด, จักรวรรดิทิพย์	๒๕๐

ยาแก้ไข้เจ็ลียง ๔ ประการ ขุนราชนิทาน ทูลเกล้าถวาย คือ วรรณาคุณ, เขียวจักรนารายณ์, เขียวคงคาทิพย์	๒๕๓
ยาแก้พิษดี, เสมหะ, ลม, สันนิบาตให้ตก พระบำเรอราช ทูลเกล้าถวาย คือ สุวรรณธारा, อินทรนิมิตร, พรหมประสาธ, ทำลายพนม	๒๕๖
ยาแก้ในกองสันนิบาต หลวงสิทธิสาร ทูลเกล้าถวาย คือ ประทุมคงคา, เทพรังสฤษฎี	๒๕๙
ยาแก้สรรพโรคตีสาร หลวงพรหมาแพทย์ ทูลเกล้าถวาย คือ ฝั่งสมุทร, มหาอุด, เขียวสบตธาตุ, สิทธิจร, เหลืองปิดสมุทร	๒๖๒
ยาแก้วิธโรค ของหมื่นสิทธิแพทยา ทูลเกล้าถวาย คือ ต้มกินภายใน, ยาต้มกินภายในเป็นยาตัดราก, ยาผงทาแก้พิษฝี	๒๖๕
ยาแก้มะเร็ง ขุนพินิจโอสถ ทูลเกล้าถวาย คือ ยาแก้สรรพมะเร็ง, ยาโรยแผลมะเร็ง, ยาเป่ามะเร็ง	๒๖๘
ยาแก้โรคเรื้อน หลวงจินดาโอสถ ทูลเกล้าถวาย คือ ยาแก้สรรพภุณโรค, ยาน้ำมันทาภุณโรค, ยาทาแก้โรคเรื้อน	๒๗๑
ยาแก้ริดสีดวง ของขุนศรีโอสถ ทูลเกล้าถวาย คือ ธรรณีไหว, นาดิจจร, สิทธิจร, บุษประสิทธิ	๒๗๔
ยาแก้ริดสีดวงในปาก หมื่นทรพิษพิมาน ทูลเกล้าถวาย คือ ชำระอากาศ, มหาประสาน, จักรเพชร, ยาทาสमानปาก	๒๗๗
ยาแก้จักษุโรคคือต้อ ขุนราชเนตร ทูลเกล้าถวาย คือ แดงใหญ่, สังขรศมี	๒๘๐
ยาแก้จักษุโรคคือต้อ ขุนราชเนตร ทูลเกล้าถวาย คือ สรรพคุณวุฒิ, เกลื่อนธรรณี, เฟื่องสมุทร, อินทประพาน, มหาอาวุธ	๒๘๓
ยาแก้จักษุโรคคือต้อ ขุนทิพยเนตร ทูลเกล้าถวาย คือ อินทโชติ, รัตนโรต, สุวรรณไตรลาส, แฝวอากาศ	๒๘๖
ยาแก้จักษุโรคคือต้อ หมื่นอินทเนตร ทูลเกล้าถวาย คือ ทิพยจักษุ, รัตนจักษุ, มหาอุดมใหญ่, หอมน้ำแก้ว	๒๘๙
ยาแก้โรคจักษุคือต้อ ขุนราชเนตร ทูลเกล้าถวาย คือ เทวจักษุ, อินทจักษุ, เทพจักษุ, สังขรศมี, แฝวนัยนา	๒๙๒
ยาแก้จักษุโรคคือต้อ ขุนประสานัยนา ทูลเกล้าถวาย คือ แดงวัดสุธา, มหาสุขุม, มหาอุดม, สุริยาธิจร	๒๙๕
ยาแก้โรคคันเป็นสาธารณชาติวาโย หมื่นเวชาแพทยา ทูลเกล้าถวาย คือ มหากำลิ่งสิงห์รัตนโชติ, เพชรสังหาร, สุวรรณประสาธ	๒๙๘
ยาแก้ลมขึ้นเบื้องสูง หลวงทิพรักษา ทูลเกล้าถวาย คือ ยาแก้ลมขึ้นสูง, ยาแก้วายุอันกำเรบก้ำขึ้นเบื้องบน, ยาแก้อุทังคมาวตกล้า	๓๐๑
ยาแก้ชาติวาโยพรรคิก ขุนราชโอสถ ทูลเกล้าถวาย คือ ตรีสวัสดิ์ปลา, ทำลายเมฆ, มหาวายุเวก, ตรีผลาใหญ่	๓๐๔

ยาแก้วำโยซึ่งมีพิษละเอียด พระบำเรอราช ทูลเกล้าถวาย คือ ทิพย์สำราญ, เทพอาร์มณ, อินทรประสิทธิ์	๓๐๗
ยาแก้กล่อนทั้งปวง ขุนราชแพทย์ ทูลเกล้าถวาย คือ ยาแก้สรรพโรคกล่อนทั้งปวง, ยาแก้โรคกล่อนทั้ง ๕ ประการ	๓๑๐
ยาแก้หืด ขุนประสิทธิ์พรหมา ทูลเกล้าถวาย คือ ประสะเกลือ, ประสะน้ำมะนาว, ยาน้ำ, ยาดอง	๓๑๓
ยาแก้เสียงแหง้แหบเครือ พระบำเรอราช ทูลเกล้าถวาย คือ ฆ้องไชย, พิณทิพย์, บรรเลงพิณ, กรดทิพย์	๓๑๖
ยาน้ำมันแก้กระดูกแตก เตาะ หัก ชัน หมื่นมหาประสาร ทูลเกล้าถวาย	๓๑๙
ยาแก้พิษงู ตะขาบ แมงป่อง คางคก เห็ดเมา หมื่นปราบนาคา ทูลเกล้าถวาย	๓๒๒
สรรพคุณเครื่องเทศและสมุนไพร กำเนิดสรรพคุณยา	๓๒๕
สรรพคุณยาเบญจกุล	๓๒๘
สรรพคุณโกฐ	๓๓๑
สรรพคุณเทียน	๓๓๔
สรรพคุณยา	๓๓๗
บรรณานุกรม	๓๖๑
ดัชนีชื่อตำรับยา	๓๖๓
ดัชนีชื่อโรคและอาการ	๓๖๔
ดัชนีชื่อเครื่องยา	๓๗๒
อภิธานศัพท์	๓๘๒

บทนำ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ๑ ใน ๖ วัดของไทย เดิมชื่อว่า “วัดโพธาราม” เป็นวัดโบราณเก่าแก่ที่ราษฎรสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่ชัด ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดโพธิ์” มาจนทุกวันนี้^๑ ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม (วัดโพธิ์) และสถาปนาให้เป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์พระราชทานนามว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” (ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนสร้อยนามวัดเป็น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) และมีพระราชประสงค์ให้รวบรวมตำรายาและป็นรูปฤๅษีคัตตงประดิษฐานเป็นวิทยาทานแก่ราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการจารึกความรู้ของบรรพชนในสาขาวิชาต่างๆ ขึ้นที่วัดโพธิ์ในเวลาต่อมา

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามครั้งใหญ่ (พร้อมทั้งขยายอาณาเขตพระอาราม ใช้เวลานานถึง ๑๖ ปี ๗ เดือน) ในการนี้โปรดให้เหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตรวบรวมตรวจสอบและคัดเลือกสรรพความรู้ในสาขาต่างๆ จารึกประดับไว้ในอาคารเขตพุทธาวาส เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ราษฎร วัดโพธิ์จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ของปวงชนที่ใฝ่หาความรู้ เปรียบเสมือนเป็น “มหาวิทยาลัยแห่งแรกของเมืองไทย”^๒ ที่รวมเอาภูมิปัญญาไทยไว้เป็นมรดกให้ลูกหลานไทยได้เรียนรู้และเป็นมรดกแห่งภูมิปัญญาไทยให้คงอยู่คู่ประเทศไทย

สำหรับองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตรวบรวม ตรวจสอบและคัดเลือกนั้น มีทั้งตำราการแพทย์ โบราณคดี และวรรณกรรมโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนทั้งหลาย เป็นต้น นำมาจารึกลงบนแผ่นหินอ่อนประดับไว้ตามบริเวณผนัง คอซองเสาของระเบียงรอบพระอุโบสถ พระวิหาร พระวิหารคต และศาลารายรอบพระมณฑปภายในวัด ดังที่สมเด็จพระยาตำราจาริกภาพ ทรงกล่าวไว้ในคำนำหนังสือประชุมจารึก วัดพระเชตุพนฯ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า “...ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่แหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ ก็คือจะให้เป็นที่มหาวิทยาลัย

^๑ ฅณาจารย์โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ. ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕. หน้า ก.

^๒ ยูเรศ วุทธิรพล. “การสำรวจและการจัดทำทะเบียนจารึกวัดโพธิ์” ใน จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก. อรวรรณทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔. หน้า ๑๓๔

เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีการศึกษาหนังสือไทย การเล่าเรียนส่วนสามัญศึกษาที่มีเรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะเป็นวิชาอาชีพของคนทั้งหลายยังศึกษาได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุลโดยเฉพาะที่เป็นพลเมืองสามัญ ไม่มีโอกาสที่จะเรียนได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเลือกสรร ตำรับตำราต่างๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นสามัญศึกษามาตรวจตราแก้ไข ใช้ของเดิมบ้าง หรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆ โดยมาก เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกว่าตระกูลชั้นใดๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใด ก็ให้สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ จึงมีหลายอย่าง ทั้งเป็นความรู้ส่วนวรรณคดี โบราณคดี และ ศาสตร์รามต่างๆ เป็นอันมาก และได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษา...”^๓

เนื่องจากจารึกวัดโพธิ์ เป็นมรดกทางภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของไทย เป็นศาสตร์และศิลป์ ที่ได้รับการสืบทอดมาแต่โบราณกาล จนเป็นที่ประจักษ์แก่สังคมโลกมาช้านาน องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศรับรองขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World) เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ยังความภาคภูมิใจแก่คนไทยทุกคนเป็นอย่างยิ่ง^๔

ในด้านจารึกตำราการแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์ เป็นวิชาการแพทย์แผนไทยที่เป็นความรู้สืบทอดมาแต่โบราณ สันนิษฐานว่าเมื่อครั้งสมัยอยุธยาในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม ตำราการแพทย์แผนไทยคงจะสูญหาย กระจุกกระจายไปไม่น้อย ต่อมาเมื่อถึงสมัยธนบุรี ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ทรงกอบกู้เอกราชแล้วได้ทรงฟื้นฟูบ้านเมืองในทุกด้าน ในส่วนที่เกี่ยวกับตำราการแพทย์แผนไทยก็ทรง สนพระทัยโปรดให้ค้นคว้า รวบรวม และฟื้นฟูบูรณาการขึ้นเช่นเดียวกัน วิชาการแพทย์แผนไทยจึงได้ถ่ายทอด สืบต่อกันมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระปฐมกษัตริย์แห่งพระบรม ราชจักรีวงศ์ ทรงตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของวิชาการแพทย์แผนไทยดังกล่าวจึงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวม ตำรายาจารึกลงบนแผ่นศิลา และปั้นรูปฤๅษีติดตนประดิษฐานไว้ที่วัดโพธิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ถึงรัชกาลพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในวิชาการสาขาต่างๆ ค้นคว้า รวบรวม ตรวจสอบและคัดสรรตำราวิชาการต่างๆ ให้ถูกต้อง แล้วให้จารึกลงบนแผ่นศิลาประดิษฐานไว้ตามเสนาสนะภายใน วัดโพธิ์ เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ได้ศึกษาเรียนรู้อย่างทั่วถึง เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตำราการแพทย์แผนไทย นั้น เป็นตำราที่จารึกไว้อย่างมีระบบ ซึ่งหมอยาหรือผู้มีความรู้ในตำรายาเหล่านั้นต้องสาบานตัวว่ายาวนานนั้นๆ ตนเคยใช้รักษาโรครมาแล้วและได้ผลดีจริง ต่อจากนั้นพระยาบำเรอราชแพทย์ ซึ่งเป็นแพทย์หลวงประจำราชสำนัก ในขณะนั้น ตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งก่อนนำมาจารึก^๕

อนึ่ง ลักษณะรูปทรงสถูปฐานของจารึกนั้น มี ๓ รูปแบบ ได้แก่ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า และวงรี โดยระบุสมุฏฐานโรค อาการของโรค ยาที่ใช้ในการรักษาโรค และบอกวิธีการรักษา เป็นต้น ตลอดจนถึงสรรพคุณยา และตำรับยาสำหรับรักษาโรคต่างๆ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่

^๓ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๖๒. หน้า คำนำ.

^๔ ประภาพร จันทศรี “จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก” ใน จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก. อรวรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔. หน้า ๑๕๒.

^๕ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. “การแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์” ใน จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก. อรวรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔. หน้า ๕๔.

เวลาล่วงเลยมานานมากกว่า ๑๐๐ ปี เป็นผลให้จารึกบางส่วนที่ประดับอยู่ตามผนังอาคาร เกิดการชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา และบางส่วนอาจสูญหายไปบ้าง ดังที่พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ ป.ธ.๙)^๖ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ กล่าวว่า จารึกวัดพระเชตุพนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้จารึกลงแผ่นศิลาประดับไว้ทั่วทั้งพระอารามมีจำนวนมากนับพันแผ่น จากการสำรวจเพื่อนำเสนอยุเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาตินั้น พบจารึกจำนวน ๑,๔๕๐ รายการ ความจริงแล้วจะต้องมีมากกว่า ๒,๐๐๐ รายการ จากการตรวจสอบพบจารึกที่ชำรุดสูญหายจากการรื้อถอนศาลาด้านทิศตะวันออกของพระมณฑปไปหนึ่งหลัง เพื่อสร้างพระมหาเจดีย์รัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีจารึกไว้ในโคลงโลกนิติ และในรัชกาลที่ ๕ มีการรื้อศาลารายรอบวัดจำนวน ๘ หลัง เพราะศาลาชำรุดและไม่มียงบประมาณที่จะปฏิสังขรณ์ ดังนั้น จารึกเรื่องตำรายาและชาดกในศาลานั้นๆ จึงสูญหายไปด้วย

ด้วยสาเหตุดังกล่าวจึงนับว่าเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง ที่มรดกภูมิปัญญาอันเป็นองค์ความรู้ที่บรรพบุรุษภาคภูมิใจ และได้จารึกไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาต้องชำรุดหรือสูญหายไป โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางตำราเวชศาสตร์ซึ่งเป็นภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่มีบทบาทสำคัญต่อวงการสาธารณสุขของไทย ในปัจจุบันรัฐบาลได้ตระหนักถึงคุณค่าและส่งเสริมการนำภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยไปใช้เพิ่มมากขึ้น

จารึกวัดพระเชตุพนฯ ที่นำมาปริวรรต จัดระบบ จัดพิมพ์ในครั้งนี้ เป็นตำราที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับหมวดเวชศาสตร์ เนื่องจากกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกพิจารณาเห็นว่า ตำราการแพทย์แผนไทย ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น ถึงแม้จะมีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือหลายฉบับ แต่ยังไม่มีความถี่ถ้วนหรือครอบคลุมเป็นภาษาไทยปัจจุบันควบคู่กับรูปภาพต้นฉบับจารึกจริงไว้ แล้วจัดระบบใหม่ให้อ่านเข้าใจง่าย อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์ต้นฉบับอีกทางหนึ่ง ถึงแม้ว่าจารึกจริงจะชำรุดไปตามกาลเวลาในอนาคตข้างหน้า แต่รูปภาพต้นฉบับยังคงอยู่คู่ประเทศชาติและเป็นแหล่งข้อมูลในการเรียนรู้ของอนุชนคนรุ่นหลังสืบต่อไปตามพระราชปณิธานของบูรพมหากษัตริย์ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตสร้างสรรค์ขึ้น แต่จารึกที่นำมาปริวรรตถ่ายทอดในครั้งนี้ ไม่สามารถนำมาครบหมดทุกแผ่นได้ เนื่องจากบางส่วนสูญหายไป ทำให้เนื้อหาบางหมวดหมู่ไม่ครบ นอกจากนี้ลักษณะทางกายภาพของจารึกที่เหลืออยู่ยังเป็นอุปสรรคต่อการปริวรรตทั้งเส้นอักษรไม่ชัดเจน ลบเลือนอยู่มาก มีการทาสีทับแผ่นจารึก มีรอยคราบสี และคราบปูนบนแผ่นจารึก มีรอยขีดขีดจากวัสดุต่างๆ ตลอดถึงแผ่นจารึกแตกร้าวหรือบิ่นแหงไปบางส่วน นอกจากนี้จารึกบางแผ่นเป็นเรื่องเดียวกันหรือเนื้อหาต่อเนื่องกัน แต่ไม่ได้อยู่ที่เดียวกันหรือศาลาเดียวกัน ในการปริวรรตได้นำเนื้อหามารวมไว้ในกลุ่มเดียวกันโดยไม่ได้ยึดสถานที่ตั้งเป็นหลัก แต่ยึดเนื้อหาหมวดหมู่เป็นหลัก เพื่อให้สามารถศึกษาได้สะดวก

แนวทางในการจัดทำชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ ตำราการแพทย์แผนไทย ในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) มี ๓ ส่วน คือ

บทนำ กล่าวถึงประวัติที่มาของจารึกตำราการแพทย์แผนไทย ในวัดพระเชตุพนฯ โดยสังเขป

ส่วนที่ ๑ เป็นภาพถ่ายศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พร้อมทั้งชื่อเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาบนศิลาจารึก

^๖ พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ ป.ธ.๙). คำจากฤกษ์ที่มีได้จารึกในวัดพระเชตุพน” ใน จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก. อรรถนิพนธ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔, หน้า ๒๘.

ส่วนที่ ๒ เป็นการถอดความอักษรโบราณจากจารึกเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เป็นการถอดความแบบบรรทัดต่อบรรทัด หากบรรทัดที่ถอดความแล้วเนื้อหามีความยาวเกินหนึ่งบรรทัด จะใช้การเติมเครื่องหมายขีด (-) เพื่อให้ทราบว่าเป็นเนื้อหาบรรทัดเดียวกัน หากภาพศิลาจารึกไม่สมบูรณ์จะเขียนบอกไว้ว่าชำรุดหรือเลื่อนไว้ในวงเล็บ

ส่วนที่ ๓ เป็นการจัดรูปแบบประโยคและเพิ่มเติมข้อความลงในแผ่นศิลาที่มีการชำรุดหรือเลื่อน การเพิ่มเติมเนื้อหาใช้วิธีการอ่านจากแผ่นศิลาจารึก และตรวจสอบกับตำราการแพทย์แผนไทยของวัดพระเชตุพนฯ ที่มีการจัดพิมพ์ในแต่ละครั้ง เพื่อให้เนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์และศึกษาได้ง่าย

แนวทางการปริวรรต ถ่ายถอดจารึกตำราการแพทย์แผนไทยในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

การปริวรรตถ่ายถอด หรือการถอดความจากตำราการแพทย์แผนไทยในวัดพระเชตุพนฯ เนื่องจากการเขียนหนังสือของคนไทยสมัยก่อนที่ได้รับราชการในกรมอาลักษณ์ มักมีลักษณะเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคล และเป็นยุคสมัยที่คนไทยยังไม่มีมีการประกาศใช้พจนานุกรมเพื่อกำหนดหลักเกณฑ์เป็นมาตรฐานให้สะกดคำที่มีความหมายเดียวกันเหมือนกันทั่วประเทศ ดังนั้นการผสมคำเพื่อการอ่านจึงเป็นไปอย่างอิสระ มีรูปแบบแตกต่างกันตามแต่สำนักที่เรียนแต่ละแห่งนิยม หากสำนักเรียนนั้นอยู่ใกล้ความเจริญ เช่น พระราชวัง หรือวัดในกรุง การเขียนหนังสือก็จะมีแบบแผนที่ชัดเจนและถูกต้องมากกว่า ด้วยเหตุดังกล่าวการใช้รูปอักษรเขียนคำ เพื่อสื่อความหมายให้อ่านออกเสียงได้เข้าใจตามภาษาพูด ที่ใช้กันในท้องถิ่น จึงมีความสำคัญมาก ทำให้เกิดผลกระทบต่อการใช้รูปพยัญชนะ รูปสระสำหรับสะกดคำได้หลากหลายรูปแบบ แม้จะมีความหมายเช่นเดียวกันก็ตาม เช่นคำว่า กระษัย กษัย กระไสย เป็นต้น เห็นได้ชัดเจนว่า การเขียนหนังสือของคนไทยสมัยก่อนเขียนตามเสียงพูด เพื่อให้สามารถอ่านออกเสียงและเข้าใจความหมายได้ โดยไม่ให้ความสำคัญกับการเขียน ดังนั้น เพื่อเป็นประโยชน์ด้านการแพทย์แผนไทยจึงมีแนวทางการปริวรรตถ่ายถอดจารึกฯ เป็นภาษาไทย ดังนี้

๑. ปริวรรต ถ่ายถอดจากภาษาไทยและตัวอักษรไทยโบราณเป็นภาษาไทยปัจจุบัน โดยถอดความครั้งเดียวไม่ได้ใช้วิธีการถ่ายถอดตามตัวซึ่งต้องรักษาอักขรวิธีแบบโบราณตามต้นฉบับเดิม ซึ่งยึดคำศัพท์สมัยปัจจุบันตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ เพื่อจะได้สะดวกสำหรับผู้อ่านที่ต้องการเข้าถึงสาระเกี่ยวกับตำรายาเป็นประการสำคัญ สามารถอ่านเข้าใจเนื้อหาและนำไปใช้ประโยชน์ได้ ดังตัวอย่าง

คำปัจจุบันตามพจนานุกรมมา	คำโบราณตามต้นฉบับสมุดไทย
กระชั้ย	กระไลย
กัญชา	กานท
ข้าวตอก	เข้ตอก
จันทนา	จันคะณฑ
ตริกฐุก	ตริกาตูก
เนระพูสี	เนยระภูสี
ประจำตีควาย	ผลปะคำตีกระบือ
พิมเสน	ภิมเสน
มหาหิงคุ์	มะหาหิง
รำมะนาด	รามนาด
ริดสีดวง	ฤศักวง
สมภูฐาน	สมภูฐาน
สะเดา	ไบเสด
สัณฐาน	สันฐาน
สันนิบาต	สนนินิยาต
หทัย	หัทไทย

๒. ส่วนที่เป็นคาถา ซึ่งเขียนด้วยตัวอักษรขอม ได้ถอดเป็นคาถาภาษาบาลีด้วย ตัวอักษรไทยปัจจุบันและอักษรวิธีภาษาไทย

๓. คำศัพท์โบราณที่ไม่สามารถหาความหมายได้จะคงไว้ตามอักษรวิธีเดิม และนำไปสู่การสังคายนา คຸ້ມຄອງ และใช้ประโยชน์ต่อไป

